

AUGSTĀKĀS IZGLĪTĪBAS FINANSĒŠANAS TENDENCES, IESPĒJAS UN AVOTI

HIGHER EDUCATION: FUNDING TENDENCIES, OPPORTUNITIES AND SOURCES

Jelena LONSKA

Mg.sc.soc., grāmatvede, Rēzeknes Augstskola,
doktorante, Daugavpils Universitāte
Rēzekne, Latvija

Tālrunis: +371 26428081, e-pasts: Jelena.Lonska@ru.lv

Abstract. *The issues regarding the funding mechanisms of higher education, their application and efficiency have recently become topical in many countries worldwide. Mobilization and efficient use of resources in higher education policy are the priority patterns all over the world. Society is trying to find answers to the questions considering the state participation in higher education funding. How to determine the impact of the state participation and levels of state regarding higher education funding? Is centralized planning necessary for higher education: does the state or consumers of educational services allocate financial resources at universities? There is an opinion that a consumer group has an effective financial tool for resource allocation. Another significant question is whether a person is able to choose the educational 'product', which corresponds to the needs of economics. What should an effective student loan system be like? Should the future students' loan repayments depend on students' future incomes? This study provides information on the global higher education funding trends and opportunities, looking for the answers to the issues mentioned above.*

Keywords: *funding mechanisms, higher education, performance-based funding, direct funding, indirect funding.*

Ievads

Pēdējos gadu desmitos pasaules augstākajā izglītībā (turpmāk AI) aktualizējās jautājums par tādas finansēšanas kārtības izvēli un pielietošanu, kura būtu taisnīga un efektīva. Daudzās pasaules valstīs tiek izmantoti visdažādākie AI finansēšanas modeļi: viena valsts vairāk pieturas pie konservatīvākas AI finansēšanas kārtības, cita – vairāk izmanto inovatīvus un uz rezultātiem vērstus finansēšanas modeļus. Pareizās finansēšanas kārtības izvēle ir atkarīga no valsts AI politikas kopumā, no šīs politikas izvirzītajiem mērķiem un uzdevumiem.

Pētījuma mērķis ir raksturot augstākās izglītības finansēšanas resursus un modeļus pasaulē, analizēt kopīgās tendences un plašāk pielietojamos finansēšanas veidus.

Pētījumā tiek sniegta finansēšanas modeļu interpretācija, kurus pašlaik izmanto pasaulē.

Pētījuma uzdevumi:

1. Sniegt vispārējo pasaules vadošo valstu pieredzes un tendenču raksturojumu AI finansēšanas kārtības izvēlē un pielietošanā;
2. Raksturot visplašāk izmantotos finansēšanas modeļus, sniegt to klasifikāciju pēc noteiktiem kritērijiem;
3. Sniegt vispārēju apkopojumu par katra finansēšanas modeļa pielietošanas īpatnībām;
4. Izdarīt secinājumus un izstrādāt ieteikumus.

Pētījuma metodes – informācijas analīze un sintēze, loģiski – konstruktīvā, monogrāfiskā, kontentanalīze, datu grupēšanas un grafiskās attēlošanas metodes.

Augstākās izglītības finansēšanas tendences pasaulē

Augstākās izglītības finansēšana – tas ir finanšu resursu nodrošināšanas un efektīvās izmantošanas process apmācību īstenošanai augstākās izglītības iestādēs (turpmāk AII).

Augstākās izglītības finansēšanas kārtību var klasificēt, atbildot uz sekojošiem jautājumiem (7.):

1. Kas tiek finansēts no valsts puses?
2. Kā un kādā veidā tas tiek finansēts?

Pirmais jautājums attiecās uz valsts finansēšanas pamatotu piešķiršanu augstākās izglītības iestādēm: vai finansējums ir saistīts ar izglītības rezultātiem un sasniegumiem, vai drīzāk ar ieguldījumiem?

Otrais jautājums ir par tirgus orientētu finansēšanas kārtību: kas faktiski pieņem lēmumus par valsts līdzekļu piešķiršanu AII, vai kas regulē un vada līdzekļu piešķiršanas sistēmu un kārtību? Atbildi uz šo jautājumu var rast, pievēršot uzmanību tādiem diskutējamiem jautājumiem, kā, cik centralizēti un kādā apjomā notiek studiju programmu plānošana un regulēšana, un cik lielā mērā augstākās izglītības iestādes konkurē par saviem resursiem, t.i. finanšu līdzekļiem, studentiem, pētniecības programmām? Vai tās drīkst pašas noteikt mācību maksas apmērus un pašas izvēlēties studentus?

Otrais jautājums attiecās uz tādu diskutējamu tēmu, kā finansēšanas kārtības tirgus orientācija. Viena no tirgus orientācijas īpašībām ir konkurences līmenis, norādot finansēšanas veidu: vai tiek finansēts noteikts budžeta studentu skaits un pētījumu/studiju programmas, kuras tiek reglamentētas un/vai plānotas centralizēti, vai finansējumu īsteno, pamatojoties uz klientu, t.i. studentu, privātuzņēmumu, pētījumu nodibinājumu pieprasījumu? Atbilde uz šo jautājumu ir izskaidrojama sekojoši: vai nu AI finansēšanas kārtība ir stingri regulējama, kad valsts nosaka finansēšanas apmēru centralizēti, piemēram, plānojot noteikto studentu skaitu konkrētajās studiju programmās, vai nu finansēšanas

kārtību nosaka galīgo patērētāju lēmumi – AI finansēšanas centralizācijas pakāpe (tirgus orientācija) atrodas starp šīm divām galējībām.

		Centralizētā pieeja	
Orientētā uz ieguldījumu	Asignējumi (I)		
	Mērķfinansējums (I)		Finansēšanas formulas (uz rezultātu orientētas) (I)
	Finansēšanas formulas (uz ieguldījumu orientētās) (I)		Izpildes līgumi (I)
	Kuponi (S)		Uz sasniegumiem orientēta rezerves (atliktā) finansēšana (I)
	Nodokļu priekšrocības (G, I)		
	Krājkonti (G)	Q1	Q2
		Q4	Q3
	Uz vajadzībām orientētas subsīdijas un stipendijas * (S)		Jz nopelniem orientētas subsīdijas un stipendijas (S)
	Uz vajadzībām orientēti studentu kredīti * (S)		Uz nopelniem orientēti studiju kredīti (S)
Vienotā studiju maksa (I)		Uz <u>nopelniem orientēti</u> kuponi (S)	
Dotācijas (I)		Diferencēta studiju maksa (I)	
Kredītiestāžu aizņēmumi (I)		Konkurences fondi (I)	
Kuponi (I) (pēc Dr. B.Jongbloed)		Produktu un pakalpojumu pārdošana (I)	
		Decentralizētā (tirgus orientētā) pieeja	
		Orientēšana uz rezultātu	

1. attēls. **AI finansēšanas matrica: četri finansēšanas kārtības modeļi (7.), (12.),**
(autores papildināts)

1. attēlā ir parādīti četri AI finansēšanas sistēmas veidi. Vertikāla ass parāda finansēšanas (de)centralizācijas pakāpi, tā atspoguļo cik lielā mērā līdzekļi ir piešķirti uz konkursa pamata, bet horizontālā ass – valsts ieguldījumu AI finansēšanā un rezultātu, atdevi no tā. Šajā attēlā arī atspoguļojas finansēšanas veidu piemēri atkarībā no novirzes uz sasniedzamo rezultātu un konkurētspējas. Katram finansējuma veidam iekavās ir burtu apzīmējumi, lai redzētu finansējuma saņēmēju: (I) – AI iestādes, (S) – studenti, (G) – studentu ģimene.

Q1 – iepriekš saplānots, uz ieguldījumiem un vajadzībām pamatots finansējuma modelis. Tas ir viens no tradicionālākiem budžeta sastādīšanas

veidiem, kura pamatā ir līdzekļu pieprasījumu plāni (īstenojamie darbības un pasākumu plāni, budžeta priekšlikumi un ierosinājumi), kurus AII iesniedz budžeta iestādēm. Šis finansēšanas modelis ir pazīstams kā „sarunu, vienošanās finansējums” (*negotiated funding*). Šāds finansējuma modelis paredz, ka budžeta dotācija kārtējam gadam tiek piešķirta, pamatojoties uz iepriekšējā gada budžeta līdzekļu sadali pa konkrētiem posteņiem. Par atsevišķiem budžeta izdevumu posteņiem AII pārstāvji vienojas ar augstāk stāvošajām finansēšanas institūcijām (ministriju vai finansēšanas padomi). Kārtējā gada budžeta posteņu izdevumu palielināšanos aplūko atsevišķi, diskutējot un runājot par tiem, pamatojoties uz plānotajām izmaksām. Šī finansēšanas kārtība iekļauj sevī tādus izdevumu posteņus, kā personāla atalgojumu, izdevumus materiālās bāzes uzlabošanai, ēku uzturēšanas izmaksas un izdevumus investīcijām. Finansējuma kārtība pamatojas uz atsevišķiem izdevumu posteņiem, kas parāda līdzekļu izlietojumu pa atsevišķām budžeta pozīcijām. AII, kuras parakstījušas vienošanos ar attiecīgo valsts iestādi, uzņemas pienākumus sagatavot no sabiedrības viedokļa nepieciešamos speciālistus par saprātīgām cenām. Šis finansēšanas kārtības priekšrocība ir tāda, ka vienlaicīgi tiek sasniegta efektivitāte un tiek minimizēti valsts izdevumi (8.).

Q1 kvadrantā ir sagrupēti konservatīvie AI finansēšanas piešķiršanas mehānismi, kur objektīvie izpildes kritēriji netiek ņemti vērā. Tie ir visbiežāk sastopamie finansēšanas mehānismi, kuri ir ļoti izplatīti jaunattīstības valstīs. Šajā kvadrantā ir attēlota arī uz formulām balstīta finansēšana, kuras pamatā ir studentu un/vai akadēmiskā personāla skaits. Tāpat šeit ir arī finansēšanas veids, kas tiek piemērots AII, kuras pieder pie īpašām AII kategorijām. Vēl viens diezgan inovatīvs finansēšanas veids, kurš pirmo reizi tika ieviests ASV Kolorado štatā, atrodas šajā kvadrantā. Tā ir kuponu finansēšana. Ja studenta rezidences valsts ir ASV, tad viņam ir tiesības uz noteiktu naudas summu, kuru viņš var izmantot, apmaksājot mācības jebkurā augstskolā pēc savas izvēles. Šajā gadījumā kupons uz šīs summas izmantošanu tiek piešķirts studentam neņemot vērā viņa mācību panākumus un rezultātus, kā arī šeit nav konkurences faktora (12.).

Q2 – uz sasniegumiem balstīts finansējuma modelis. Šajā kvadrantā ir parādīti finansēšanas mehānismi, kuri aizvien tiek kontrolēti no valsts puses, bet to darbība ir vērsta uz noteiktiem kritērijiem. Spilgts piemērs – uz rezultātiem vērsta finansēšanas formulas. Šajā gadījumā uz sasniegumiem balstīto finansējuma formulu izmanto, piešķirot finansējumu tām AII, kuru studenti parāda labākos eksāmenu kārtības rezultātus. Finansējuma apmērs ir atkarīgs no kredītpunktu skaita noteiktās studiju programmās, kurās studenti kārtā eksāmenus, no piešķirto doktora grādu skaita utt. (7.).

Valstīs, kas sekmīgi piemēro šo finansēšanas kārtību, tā ir sekojoša (12.):

- Lielbritānijā finansējums AII kārtējiem izdevumiem tiek aprēķināts, pamatojoties uz studentu kopskaitu, kuri pabeidza kārtējo studiju gadu, bet pētniecība tiek dotēta atkarībā no veikto pētījumu kvalitātes, kuru pārskata un izvērtē ik pēc pieciem gadiem, veicot pētniecības novērtēšanas pasākumus;
- Dānijā un Vācijā tiek pielietots „taksometra skaitītāja” (*taximeter model*) finansēšanas modelis, kas paredz, ka no 30% līdz 50% finansēšanas apmēra kārtējiem izdevumiem AII saņem par katru studentu, kas nokārto eksāmenus;
- Nīderlandē AII finansējumu kārtējiem izdevumiem saņem par pirmajosursos uzņemto studentu skaitu („*freshmen*”) un studentiem, kuriem ir piešķirts maģistra grāds;
- Norvēģijā AII finansējums ir atkarīgs no studentu iegūto kredītpunktu skaita, kā arī no 2007. gada no AII absolventu skaita;
- Zviedrijā kopējo piešķirto finansējumu AII nosaka kopīgais reģistrēto studentu skaits un studiju programmu kopējais kredītpunktu skaits, kurās viņi studē.

Šajā kvadrantā arī atrodas izpildes līgumi, kuri tiek izmantoti, piemēram, Austrijā, Dānijā, Čīlē, Francijā, Spānijā un Šveicē. Neskatoties uz šīs finansēšanas kārtības nosaukumu, parasti noslēdzot šos līgumus AII juridiski neuzņemas saistības, lai panāktu noteiktu rezultātu. Ar šo līgumu noslēgšanu var piešķirt finansējumu par rezultātiem perspektīvā vai piešķirt finansējumu vēlāk, pārskatot un novērtējot rezultātus.

Q3 – „mērķa iepirkumi” no AII (*purpose-specific purchasing*). Šis AII finansēšanas modelis ir tirgus orientēts, kad AII tiek aicinātas sniegt savus konkrētos piedāvājumus attiecībā uz absolventu skaitu vai pētniecības aktivitātēm, piedāvājot dažādas cenas par vienu un to pašu pakalpojumu klāstu. Augstāk stāvošās finansēšanas iestādes izvēlās viskonkurētspējīgāko piedāvājumu cenas un sabiedrības labumu. Šajā konkursu procesā AII tiek mudinātas konkurēt viena ar otru, lai nodrošinātu izglītības, studiju un pētniecības rezultātus, kas apmierina valsts vajadzības. Vēl viens piemērs ir pētniecībai piešķirts finansējums no pētniecības padomes: finansēšanas modelis pamatojas uz līgumiem, kuri ir noslēgti starp finansēšanas iestādi un AII. Šie līgumi paredz, ka AII „piegādā” noteikto absolventu skaitu mērķa darba tirgum, vai pētījumu rezultātu mērķis ir stiprināt inovatīvās spējas valstī. Slēdzot līgumus, finansēšanas institūcija pārlicinās, lai pakalpojums tiktu saņemts, vēlams, par saprātīgu cenu. Tādā veidā tiek uzsvērtas pakalpojumu piegādes rentabilitāte. Tikai tādā gadījumā, kad līgumā atrunātie kritēriji ir pilnībā izpildīti, AII saņem pamata finansējumu. Šie

kritēriji attiecās uz uzņemto studentu kvalifikāciju, mācību maksas maksimālo apmēru (ja tāda ir), ko šie studenti maksā, un uz citām saistībām, ko AII pielieto attiecībā uz šo studentu mācību procesu (7.).

Q3 kvadrantā ir sagrupēti tiešās un netiešās AII finansēšanas veidi, kuri ir vērsti uz sasniegumiem un konkurētspēju. Kā galvenos piemērus var minēt dažādus konkurenci veicinošus fondus, kurus AII var apgūt. Piemēram, šādi uz inovācijām vērsti konkurences fondi ir pieejami Indonēzijā un Čīlē, daudzās OECD (Austrijā, Ungārijā, Lielbritānijā, Īrijā) valstīs šie fondi ir apgūstami tieši pētniecības projektos. Uz nopelniem ir vērsti arī tādi finansēšanas veidi, kā stipendijas un studentu aizdevumi, kurus var saņemt studenti ar labākiem studiju rezultātiem. Labi izstrādāta finansēšanas kārtība caur konkurences fondiem ievērojami stimulē AII uzlabot un pilnveidot savu darbību, tas ir ļoti iedarbīgs finansēšanas veids AII pārveidošanai un inovāciju ieviešanai. Q3 kvadrantā ir ievietoti arī uz nopelniem vērsti kuponi, kurus saņem daļa studentu, kuriem ir visaugstākie rezultāti iestājpārbaudījumos. Šos kuponus studenti var izmantot studijām gan valsts, gan privātajā augstskolā. Uz nopelniem vērstu kuponu finansēšanas sistēmu, tāpat kā daudzus citus finansēšanas modeļus, var papildināt ar diferencēto mācību maksu par studijām: AII pieprasa no studentiem samaksāt noteiktu daļu no mācību maksas apmēra (12.).

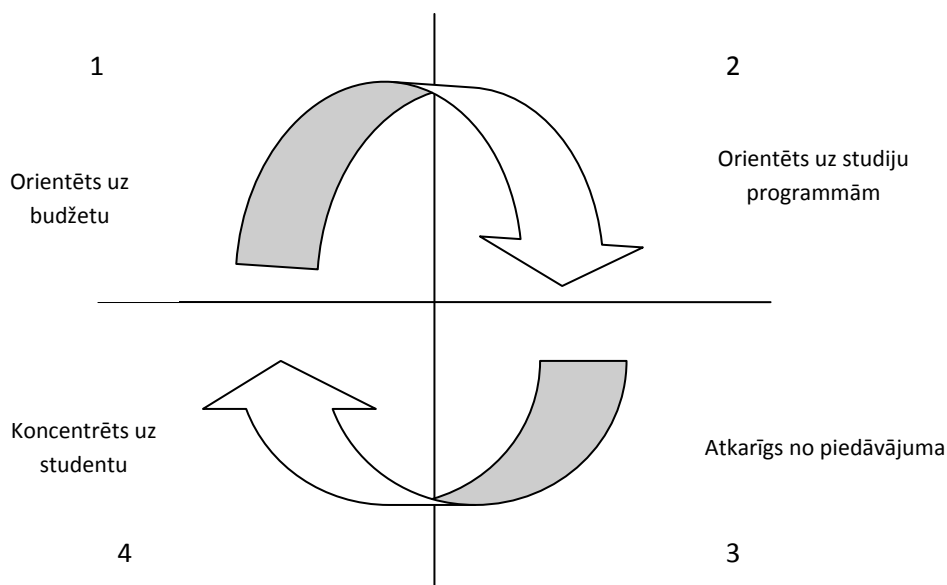
Q4 – uz patērētāju pieprasījumu, uz iekšējām vajadzībām balstīts finansējuma modelis. Šajā kvadrantā ietverti tie finansēšanas mehānismi, kuri pēc savas būtības ir konkurētspējīgi, bet tie nav vērsti uz rezultātu. Piemēram, uz sociālām vajadzībām vērstas dotācijas un stipendijas, ziedojumi no uzņēmumiem un filantropiem, kā arī kredītiestāžu aizdevumi AII (11.).

Tventes Universitātes (Nīderlande) Augstākās izglītības politikas pētījumu centra (CHEPS) vecākais pētnieks doktors Ben Jongbloed šajā kvadrantā ievieto arī kuponu (vaučeru) AI finansēšanu, argumentējot, ka šajā gadījumā konkurences faktors piemīt nevis studentiem, bet tieši augstskolām, kuras savā starpā konkurē par studentu uzmanību. Studenti izvēlās piemērotāku AII un maksā par izglītības pakalpojumiem ar piešķirtiem kuponiem. Šiem kuponiem ir noteikta vērtība un vēlāk AII saņem par tiem finansējumu no Izglītības ministrijas. Katrs topošais students saņem ierobežotu kuponu daudzumu, kuriem ir noteikta vērtība un ar kuriem var „elastīgi” izrīkoties, t.i. apmainīt tos pret apmācību noteiktajās akreditētajās augstskolās noteiktā laika periodā. Šajā finansēšanas sistēmā patērētājs ir tas, kas „vada”: klients (students) pats nosaka kur un kādā programmā viņš studēs. Tāpēc AII rūpējas par studiju procesa kvalitāti, jo patērētājiem nepievilcīgā programma nepiesaistīs finansējumu (7.).

Tendences. Lai veicinātu lielāku līdzekļu izmantošanas efektivitāti, daudzas valstis pāriet uz rezultatīvajiem rādītājiem vērstu AI finansēšanas

kārtību. Šī pieeja balstās uz līdzekļu piešķiršanu augstākās izglītības iestādēm, pamatojoties uz sasniegtajiem darbības rezultātiem vai uz perspektīvākajiem ieguldījumu priekšlikumiem. Šī finansēšanas kārtība pamatojas uz valsts politikas mērķiem, nevis uz AII vajadzībām, un rada stimulus AII darbības pilnveidošanai. AI sistēmā, kas ir pietiekoši liela ar lielu iestāžu diversifikācijas īpatsvaru, daži no jaunajiem finansējuma piešķiršanas mehānismiem veicina arī konkurenci AII vidū.

Analizējot AI finansēšanas mehānismus vairākās OECD valstīs, var konstatēt, ka valdības mēģināja atdalīt finansēšanas atbalstu AII studiju procesiem un pētniecībai, paredzot t.s. „gabalu” (*lump sum*) finansēšanas kārtību katrai aktivitātei, sedzot ikdienas izmaksas. Kā arī var novērot tādu parādību, kā pāreja no sarunu/vienošanās finansēšanas modeļa (Q1) uz formulu aprēķiniem balstītu finansēšanas modeli (Q2). Turklāt, tiek novērota tendence aizstāt „gabalu” finansēšanu kārtību pētniecībai ar konkurētspējīgiem (Q3) vai uz rezultātu orientētiem (Q2) finansēšanas mehānismiem. Dažās valstīs AII ir pieeja papildu finansējumam, lai īstenotu konkrētas aktivitātes, tādas, kā līdzdalības palielināšana noteiktās mērķu grupās, piemēram, cilvēkiem ar speciālām vajadzībām, pēcdiploma apmācība, izveidojot pētniecības struktūrvienības, sabiedriskā un privātā sektora pētniecisko sadarbību, „pārākuma zonu” (*areas of excellence, AoE*) izveidošana. Visos gadījumos grantu vai mērķlīdzekļu piešķiršana ir saistīta ar īpašiem nosacījumiem attiecībā uz kvalitāti un atbildības pakāpi (7.). Iepriekš minētās AI finansēšanas tendenču apriti var apskatīt 2. attēlā.

2. attēls. **AI finansēšanas tendences pasaulē** (7.)

Diskutējot par AI finansēšanas kārtību, rodas būtisks jautājums: kā panākt taisnīgu līdzsvaru starp centralizēto (publisko) AI finansēšanu un

decentralizēto (privāto). Protams, ka šīs diskusijas jautājumi ir daudz plašāki: cik lielā mērā finansējumam jābūt atkarīgam no augstskolu studiju programmu piedāvājuma vai tomēr jāliek uzsvars uz studentu pieprasījumu? Finansēšanas mehānismiem jābūt pietiekami elastīgiem, lai tie varētu pielāgoties globālajām tendencēm, piemēram, individualizācijai, internacionalizācijai – globalizācijai, un īpaši informāciju un uz komunikācijām balstītu tehnoloģiju ieviešanai. Diskusijas par valsts lomas samazināšanu AI finansēšanā nenozīmē, ka valsts vispār tiek atstumta. AI pieprasījuma palielināšanai valsts uzdevumi varētu būt tādi, kā daļēji AI finansēšana, studentu kreditēšanas sistēmas organizēšana nepilnīgā kapitāla tirgus apstākļos, AI pieejamības veicināšana. No AI piedāvājuma puses, valstij ir AI kvalitātes regulatora loma, kā arī resursu sadales un novirzes funkcija uz konkrētām specialitātēm, augstskolām un reģioniem. Bet, runājot par augstskolu konkurētspējām, valsts iejaukšanās AII piedāvājumā ir minimāla, augstskolām pašām ir jākonkurē par studentu uzmanību, kaut gan AII nav vienkārši ekonomikas teorijas uzņēmums, kas ražo vienveidīgo produktu, tāpēc tās nedrīkst pilnā mērā pakļaut tirgus apstākļiem (3.).

Pastāv uzskats, ka valsts lomas izmaiņas finanšu līdzekļu sadalē var palīdzēt izvairīties no sistēmas krīzes, kāpināt finanšu resursu iedalīšanas efektivitāti augstskolu starpā un paaugstināt augstākās izglītības pieejamību.

Augstākās izglītības finansēšanas avoti

Analizējot AI finansēšanas procesus, var izdalīt divus AI finansēšanas veidus, kad finanšu resursus uzreiz saņem AI institūcija, un kad šos resursus saņem AI patērētājs (students), kas tālāk ar šiem resursiem norēķinās par AI pakalpojumiem.

Lielākā daļa augstākās izglītības iestāžu pasaulē finansējumu saņem no dažādiem avotiem: no valsts, no studentiem un viņu ģimenēm, no uzņēmumiem un no mecenātiem, kas ziedo līdzekļus (3. att.).

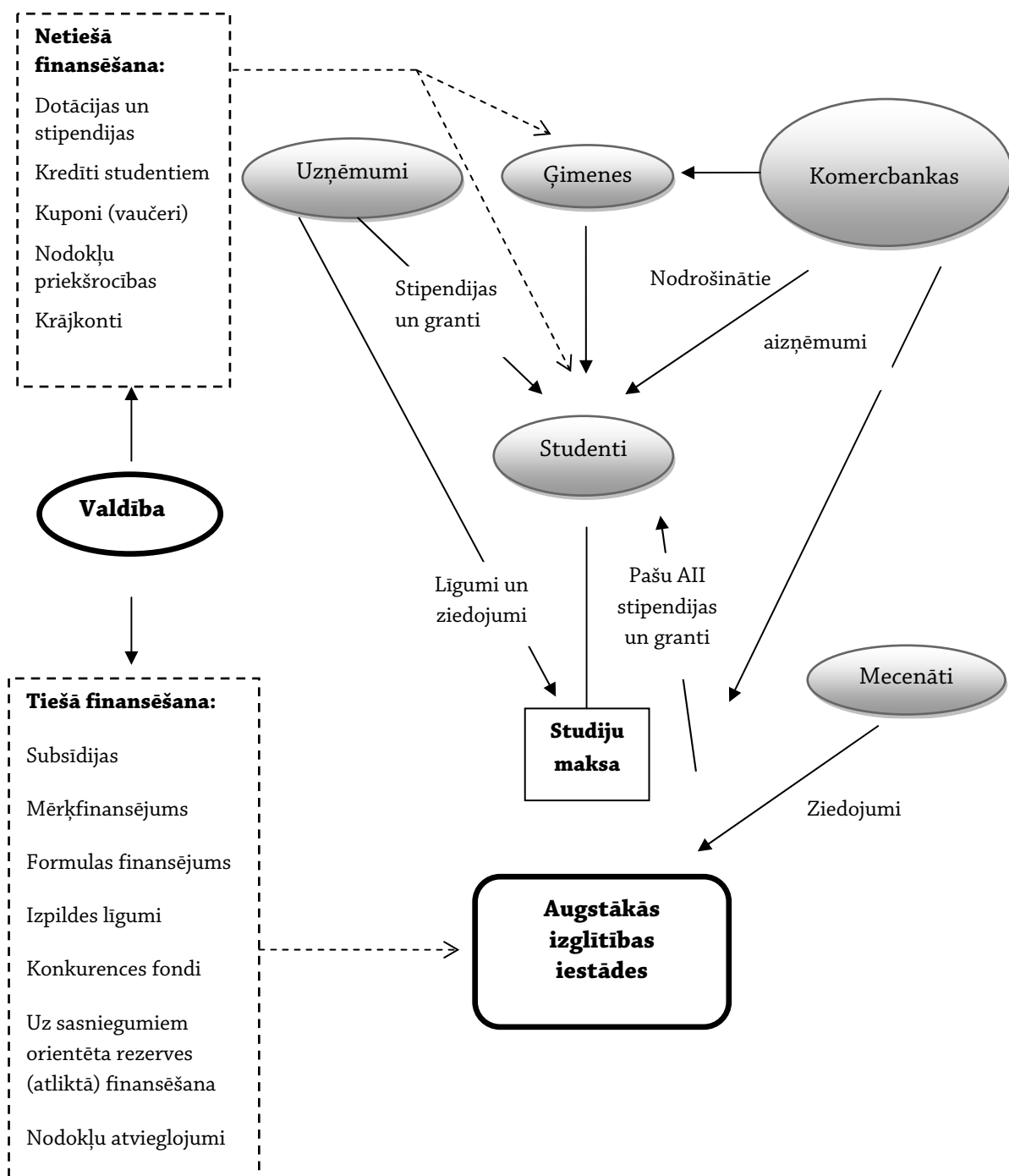
3. attēlā ir atspoguļoti augstākās izglītības iestāžu vispārējie finansēšanas mehānismi.

Analizējot AI finansēšanas modeļus, kad finanšu resursi tiek novirzīti AI institūcijai, izdala tiešās un netiešās finansēšanas modeļus.

Tiešā AI finansēšana: pārsvarā šis modelis tiek pielietots gandrīz visās Eiropas valstīs, kad finanšu resursi no valdības tiek novirzīti AI iestādēm caur budžeta dotācijām, transfertiem un valsts pārskaitījumiem. Studiju maksa šajā gadījumā vai nu ir neliela, vai nu tādas vispār nav (budžeta studentu vietas).

Netiešā AI finansēšana: pārsvarā tas ir privātais finansējums no studentiem un viņu ģimenēm caur studiju maksām, no uzņēmumiem – caur pētījumu grantiem un pakalpojumu līgumiem par patentiem un

konsultācijām, kā arī no fiziskām un juridiskām personām – caur ziedojumiem.

3. attēls. **Augstākās izglītības finansēšanas procesi (12.),**
(autores papildināts)

Analizējot AI netiešo finansēšanas modeli, kad finanšu resursus saņem AI patērētājs (students) un tos tālāk novirza AII, var izdalīt dažus ienākuma avotus: ja students strādā – viņa darba alga; studentu ģimenes un radnieku naudas līdzekļi; juridisko personu sponsorēšana caur stipendijām un

grantiem; stipendijas un granti no pašām AI iestādēm; studentu valsts stipendijas. Studenti var saņemt arī tādus ienākumus, kuri nav saistīti ar izglītības sistēmu, piemēram, dažādus pabalstus un nodokļu atvieglojumus. Pastāv arī studentu ienākumu veidi natūrā, piemēram, subsidētā izmitināšana, izdevumi pārtikai vai transportam. Izdevumi ikdienas vajadzībām daļēji var tikt segti ar studenta ģimenes palīdzību. Ļoti svarīgs moments, kad studentiem tiek subsidēta studiju maksa, kas ir viens no galvenajiem nodokļu maksātāju AI finansēšanas veidiem. Atsevišķi tiek apskatīti studentu kredīti ar vai bez valsts galvojuma. Ja students izmanto kredītu ar valsts galvojumu, tad šajā gadījumā daļa no kredīta procentu maksājumiem tiek subsidēta no valsts puses (4.).

Secinājumi un priekšlikumi

Pēdējo gadu laikā daudzās pasaules valstīs aktualizējās būtiski jautājumi par augstākās izglītības finansēšanas mehānismu pielietošanu un to efektivitāti. Mobilizēšana un resursu efektīva izmantošana ir augstākās izglītības politikas prioritārās ievirzes visās pasaules valstīs.

Apkopojot vairāku pasaules valstu augstākās izglītības finansēšanas mehānismu pielietojumu, var ievērot dažas kopīgas tendences: tādu finansēšanas mehānismu attīstība, kuri pamatojas uz rezultātiem un efektivitāti, dažādu finansēšanas instrumentu kombinēšana katras valsts augstākās izglītības finansēšanā. Uz rezultatīvajiem rādītājiem vērsta finansēšanas pieeja balstās uz līdzekļu piešķiršanu augstākās izglītības iestādēm, pamatojoties uz sasniegtajiem darbības rezultātiem vai uz perspektīvākajiem ieguldījumu priekšlikumiem. Šī finansēšanas kārtība pamatojas uz valsts politikas mērķiem, nevis uz AII vajadzībām, un rada stimulus AII darbības pilnveidošanai.

Runājot par valsts lomas nozīmīgumu AI finansēšanā, ir svarīgi atrast tādu līdzsvara punktu, pie kura, no vienas puses tiktu izpildītas un ievērotas visas valsts prasības attiecībā uz izglītības kvalitāti un pieejamību, kā arī valstij nepieciešamo speciālistu sagatavošanu par valsts līdzekļiem, bet, no otras puses, tiktu pietiekami saglabāta augstskolu autonomija un neatkarība savu finanšu resursu plānošanā un izlietošanā, studentu piesaistīšanā, jaunu studiju programmu izveidošanā. Pastāv uzskats, ka valsts lomas izmaiņas finanšu līdzekļu sadalē var palīdzēt izvairīties no sistēmas krīzes, kāpināt finanšu resursu iedalīšanas efektivitāti augstskolu starpā un paaugstināt augstākās izglītības pieejamību.

Analizējot AI finanšu resursus, tos var iedalīt divās grupās: resursi, kurus saņem AII, un resursi, kurus saņem AI patērētājs. Katrai AII pēc iespējas jācenšas diferencēt savu resursu avotus, ievērojot ekonomikas teorijas priekšlikumu „neglabāt visas olas vienā grozā” – nevajag pārāk paļauties uz valsts atbalstu un dotācijām, pašām AII jāmeklē un jāpiesaista

jauni ienākumu avoti no studentiem un viņu ģimenēm studiju maksas veidā, no juridiskām personām, izpildot pasūtījumus par pētījumiem vai citiem pakalpojumiem, no kredītiestādēm aizņēmumu veidā lielu projektu realizēšanai, no mecenātiem ziedojumu un dāvinājumu veidā.

Augstākās izglītības finansēšanas sistēma jāformē pakāpeniski un atbilstoši, tajā nedrīkst būt dažādu stratēģiju sajaukums, kuras ir orientētas uz dažādu mērķu sasniegšanu. Finansēšanā nedrīkst pārāk aktīvi izmantot tikai vienu resursu, jābūt resursu dažādībai.

Lai sasniegtu AI sistēmas mērķus, ir jādiferencē finansēšanas sadales mehānismi. Finansēšanas formulas varētu būt labākais instruments, sadalot pamatbudžetu, bet nedrīkst aizmirst par kvalitātes kritērijiem un ir jāievēro taisnīguma un objektivitātes principi finanšu piešķiršanā.

Stabila augstākās izglītības finansēšana ir pamatnoteikums augstākās izglītības sabalansētai attīstībai.

Izmantotā literatūra un avoti

1. LR Augstskolu likums (redakcija no 01.01.2011.) LR Saeimas 1995.g. 02.nov. likums. Pieejas veids: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=37967>
2. *Kārtība, kādā augstskolas un koledžas tiek finansētas no valsts budžeta līdzekļiem.* LR Ministru kabineta noteikumi Nr.994 no 12.12.2006. Pieejas veids: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=149900&from=off>
3. BARR, N. *Higher education funding.* *Oxford review of economic policy*, 20 (2) (2004). p. 264-283. Pieejas veids: http://eprints.lse.ac.uk/288/1/Barr_2004a_OXREP040429.pdf
4. BARR, N. *Alternative funding resources for higher education.* *Economic journal*, 103 (418) (1993). p. 718-728. Pieejas veids: http://eprints.lse.ac.uk/280/1/Barr_1993_EJ_HEFUND.pdf
5. *Eiropas Komisijas Izglītības un Kultūras ģenerāldirektorāts. Augstākās izglītības pārvalde Eiropā. Politika, struktūras, finansēšana un akadēmiskais personāls. Eurydice (2008).* Pieejas veids: http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/091LV.pdf
6. *Informatīvais ziņojums "Par uz rezultativajiem rādītājiem orientētu augstākās izglītības un zinātnes finansēšanas modeli"* LR Izglītības un zinātnes ministrija (2010). Pieejas veids: http://www.mk.gov.lv/doc/2005/IZMzino_151210_IZ.1503.doc
7. JONGBLOED, B. *Funding higher education: options, trade-offs and dilemmas.* (2004). Pieejas veids: <http://doc.utwente.nl/56075/1/engpap04fundinghe.pdf>
8. JONGBLOED, B., KOELMAN, J. *Вaucеры в высшем образовании?* CHEPS (2000). Pieejas veids: <http://ecsocman.edu.ru/data/972/948/1231/waux5eeryx20wx20wuye.doc>
9. KAISER, F., VOSENSTEYN, H., KOELMAN, J. *Public funding of higher education: a comparative study of funding mechanisms in ten countries.* University of Twente. CHEPS (2002). Pieejas veids: <http://purl.utwente.nl/publications/45235>
10. KRUMINS, J., KAVALE, L., EGLITE, S. *Funding systems and their effects on higher education systems: country study – Latvia.* Organisation for Economic Co-operation and Development (2006). Pieejas veids: <http://www.oecd.org/dataoecd/20/40/38308028.pdf>

11. SALMI, J., HAUPTMAN, A. M. *Innovations in Tertiary Education Financing: A Comparative Evaluation of Allocation Mechanisms* (2006). Pieejas veids: <http://colloque-iredu.u-bourgogne.fr/posterscom/communications/AllocationMechanisms.pdf>
12. SALMI, J. *Scenarios for Financial Sustainability of Tertiary Education. In Higher Education to 2030 – Volume 2: Globalisation. Centre for Educational Research and Innovation, Organisation for Economic Co-operation and Development* (2009) p. 285-322. Pieejams: <http://browse.oecdbookshop.org/oecd/pdfs/browseit/9609041E.PDF>
13. БАПП, Н. *Высшее образование: способы и источники финансирования* (2005). Pieejas veids: <http://www.ecsocman.edu.ru/data/2010/12/27/1214865755/Barr.pdf>

Summary

Higher education funding arrangements may be classified by answering the following questions:

- 1) What is particularly funded by the state?
- 2) How is it financed?

The first thing is to justify the allocation of public funding of higher education institutions: whether funding is related to educational outcomes and achievements, or rather the investment.

The second issue provides market-oriented funding arrangements: who actually makes the decision considering the allocation of public funds for higher educational institutions? and who regulates the allocation of resources and manages the system and procedures?

There are four basic models of the higher education funding arrangements in the world's higher education financing practices:

1. Q1 - previously planned, on investment and needs-based funding model. This is one of the most traditional forms of budgeting, based on a request for funds according to plans which are introduced to higher education institution budgetary authorities. This group includes all conservative higher education funding allocation mechanisms, where the objective performance criteria are not taken into account. These are the most common ones that occur in the funding mechanisms, which are very widespread in developing countries. This group also includes formula-based funding, based on the number of students and/or academic staff.
2. Q2 - on merit-based funding model. It includes funding mechanisms which are controlled by the state, however these activities are focused on specific criteria, for instance – on the result-oriented funding formulae.
3. Q3 – higher education institution purpose-specific purchasing. This funding model is oriented on the market; higher education institutions are asked to introduce particular proposals with regard to the number of graduates or research activities, offering different prices for the same services. Superior financing authorities choose the most competitive prices which are connected with the public-benefit.
4. Q4 – this funding model is based on consumer demands and internal needs. This group includes funding mechanisms that by their nature are competitive and are not focused on the particular results. For example, the grants and

scholarships for social needs, donations from businesses and philanthropists, as well as credit loans for higher education institutions.

Exploring the number of countries over the world and the model of funding mechanisms of higher education used, some common trends may be traced: the development of such funding mechanisms, which are based on results and efficiency, combining various financial tools in each country's higher education funding, is noticed. Higher education funding system is being formed gradually and properly, there should not be a mix of strategies which are oriented towards different goals. It can be pointed out that only one specific resource in higher education funding cannot be used in a very active way. Continuous funding of higher education is a fundamental element of balanced development of higher education.

Analyzing the higher education funding processes, there are two types of higher education funding. Firstly, financial resources are instantly received by higher education institutions and secondly these resources are received by higher education institution consumers (students), who use these resources afterwards to pay for the services provided by higher education. There are few sources of income: student's salary, if he/she is employed; funds of student's family and relatives; legal entities through sponsorship on scholarships and grants; scholarships and grants from the higher education institution; state scholarship. Students can also get their income in other ways, not only considering the education system, for example, there is a variety of benefits and tax breaks.

Analyzing the model of higher education financing, where financial resources are instantly shifted to higher education institution, direct and indirect financing models can be emphasized.

Direct higher education financing: this model is generally used in almost all European countries, where financial resources are shifted from the government authorities to higher education institutions through budget allocations, transfers and public transfers. Tuition fee, in this case, is either insignificant or there is not any at all (budget places for students).

Indirect higher education financing: is mostly private funding of students and their families through tuition fees from the companies – through research grants and service agreements for patents and advice, as well as from individuals and legal entities – through donations.

Each higher education institution should differentiate sources of funds, observing the suggestions of the economic theory that offers “not to keep all eggs in one basket”. It is important to higher education institutions not to over-rely on the state aid and grants, but to attract and look for new sources of income through the students and their families in the form of tuition fees, through legal parties, executing orders for research or other services, through loans in the form of large projects, through the donations and gifts from individuals and legal entities.

The choice of persistent and reasonable policy of higher education funding promotes the access to higher education for all population categories. Continuous funding of higher education is a fundamental element of higher education and a key element for the balanced development of national economy.